

PROŠLOST

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historijuBroj 58
Godina XXIX
Novembar, 2024.
[str. 13-33]

© Monos 2024

Kulturno-prosvjetna društva i čitaonice u Gračanici krajem austrougarske uprave i za vrijeme Kraljevine SHS/Jugoslavije – kratak pregled

Prof. dr. Omer Hamzić

U prvom dijelu priloga ukratko je predstavljen opći društveni i duhovni ambijent u Gračanici krajem austrougarske uprave, kada su i osnivane prve čitaonice i kulturno-prosvjetna društva širom Bosne i Hercegovine, pa i u Gračanici. Time se označava i početak kulturnog preporoda bosanskih muslimana. U težišnom dijelu članka govori se o djelovanju kulturno-prosvjetnih društava u Gračanici za vrijeme Monarhističke Jugoslavije. U prvom planu su istaknutija kulturno-prosvjetna društva i organizacije koje su svojim djelovanjem upotpunjavale društveni i duhovni život grada. Prednjačila su tradicionalna nacionalna društva: "Gajret", "Prosvjeta" i "Napredak" koja su utemeljena u u Monarhističkoj Jugoslaviji. Svoje djelovanje prilagodila su novim uslovima, bila su prepoznatljiva i u pluralnom duhovnom i društvenom ambijentu Gračanice. Izgleda da taj pluralizam pa i masovnost nikom nije smetao. Bilo je to neponovljivo društveno bogatstvo gračaničke čaršije. Zato nije pretjerano reći da je u tim godinama u Gračanici vladala neka zdrava, građanska, liberalna demokratija, možda u začetku. Kulturno-prosvjetno društvo "Narodna biblioteka", najbolji je izraz i slika te demokratije i multietničnosti iako se formalno tretiralo kao muslimansko.

Ključne riječi: Gračanica, kulturno-prosvjetno društvo, Islamska čitaonica, Narodna biblioteka, "Gajret", "Narodna uzdanica", "El Hidaje", "Prosvjeta", "Kolo srpskih sestara", "Napredak".

PROŠLOST

UVODNE NAPOMENE

Po okončanju austrougarske okupacije, 1878. godine, Bosna i Hercegovina je kročila na "put u modernost". Tu prelomnu godinu Gračanica je dočekala kao tipična bosanska kasaba sa čaršijom i 14 mahala u kojima je bilo 11 džamija, dvije medrese, sahat-kula, nekoliko hanova (vakufskih i privatnih), zatim stotinjak dućana i zanatskih radnji, te više zgrada za stanovanje, privatnih i vakufskih. Po prvom popisu 1879. godine, u kasabi je živjelo 3.012 stanovnika, od kojih muslimana 2.476, pravoslavni 510 i jevreja 26. U narednom periodu broj stanovnika se postepeno povećavao, a mijenjala se i nacionalno-vjerska struktura, uz vidljivo povećanje katolika.

Dvadesetak godina poslije okupacije, Gračanica je već imala izgrađene moderne gradske saobraćajnice, tržnicu u centru grada, regulisano korito rijeke Sokoluše kroz centar grada, željezničku i putnu vezu sa svijetom, svjetovnu osnovnu školu (otvorena 1886.), prva kulturno-prosvjetna društva itd. U tom periodu razvila se u jedno od značajnijih kulturnih i duhovnih središta u Bosni i Hercegovini, upravno-administrativni centar kotara (prostorno: između rijeka Bosne na zapadu, Spreče na jugu, Tinje na istoku i planine Trebave na sjeveru), sa dinamičnim društvenim životom koji se već krajem 19. i početkom 20. vijeka odvijao po gradskim **čitaonicama** u

formi kulturno-prosvjetnih društava, biblioteka itd.

Sve u svemu, bili su to vidljivi znaci općeg kulturnog i duhovnog preporoda koji se mogao osjetiti i u mnogim drugim većim mjestima u Bosni i Hercegovini. U tim prvim **čitaonicama** okupljali su se oni ljudi, koji su željeli da unesu novu dinamiku u društvenom, ali i u političkom životu svojih sredina. Materijalnu podršku tom preporodu davali su ojačali trgovci i posjednici, jednom riječju građanstvo.

Za ilustraciju navodimo već poznat podatak da je oko 1900. godine u Gračanici proradio i gradski **šah klub** koji je okupljao veći broj građana ljubitelja šaha i tako, u dobroj mjeri, potisnuo tradicionalne društvene igre. Klub je osnovao tadašnji šerijatski sudija Arif Hikmet Mehinagić. "Kao vrstan poznavalac orijentalnih jezika, prikupljao je knjige i dokumente pisane na tim jezicima i obogatio svoju biblioteku. Nabavio je, još 1907. godine i prvi gramofon u Gračanici."¹ Iako nije bio službeno registrovan, šahovski klub je u tadašnjem društvenom miljeu Gračanice, bio zanimljiva pojava, prvi gramofonski aparat, pogotovo.²

Kulturno-prosvjetne organizacije u Gračanici kao i u ostalim dijelovima Bosne i Hercegovine koje se pojavljuju krajem 19. i početkom 20. stoljeća bile su izraz otpora i političke borbe za vjersku i vjersko-mearifsku autonomiju koju

1 Esad Tihčić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., str. 61, fusnota 146

2 Izgleda da je šah bio omiljena igra u Gračanici i godinama kasnije. To potvrđuje i jedna fotografija sa šahovskog turnira, u okviru Šahovskog kluba, snimljena 1930. godine, koju je Nihad Halilbegović ustupio Gradskom muzeju u Gračanici (a koju objavljujemo u ovom prilogu). Drugih podataka nema.

su povelili najutjecajnijim bošnjačko-muslimanski prvaci (zemljoposjednici, dio uleme, trgovci), nezadovoljni položajem svog naroda, a posebno Islamske vjerske zajednice i njenih institucija u okviru okupacionog sistema moćne Austro-Ugarske imperije. Time je označen i početak kulturno-prosvjetnog preporoda muslimana Bosne i Hercegovine. Sa istim ciljem i u isto vrijeme organizuje se i pokret za crkveno-školsku autonomiju u okviru pravoslavnog korpusa Bosne i Hercegovine. Zahtjeve za vjersko-prosvjetnu autonomiju Bošnjaka muslimana austrougarska vlast napokon je priznala 1909. godine poznatim Statutom za autonomnu upravu vakufskih i mezariskih poslova. Bio je to prvi uspješno okončan politički pokret Bošnjaka Muslimana modernog doba.

I. PREGLED PRVIH ČITAONICA I DRUŠTVA U VRIJEME AUSTRO-UGARSKE UPRAVE

Glavni nosioci i organizatori javnog, kulturnog i političkog života u Bosni i Hercegovini, pa i u Gračanici dolazili su iz društvenog sloja ojačalog građanstva u kojem su prednjačili trgovci, posjednici i zanatlije, ali i državni činovnici, učitelji, advokati... Istaknuti pojedinci iz te strukture bili su prilično zainteresovani za rad kulturno-prosvjetnih, humanitarnih, sportskih i drugih društava i udruženja. Vodili su glavnu riječ u Kotarskom vijeću i Vijeću gradske općine, u raznim kulturnim, vjerskim i humanitarnim organi-

zacijama. Njima zahvaljujući društveni život u Gračanici bio je dosta razuđen. Kao potvrdu spomenute "razuđenosti", ističemo podatak da je na samom prelazu iz 19. u 20. stoljeće, prema istraživanjima više arhivistice Sajme Sarić, na području kotara bilo registrovano i aktivno djelovalo dvanaest društava (deset u samoj kasabi, a 2 na selu). Najstarija je "Gračanička čitaonica", koja je prva i registrovana, 1896. godine. Njeno osnivanje moglo bi se smatrati počecima modernog društvenog organizovanja i bibliotekarstva u ovom mjestu. Iza "Gračaničke čitaonice", uslijedilo je osnivanje slijedećih društava i organizacija: "Pčelarska podružnica" (1898.), "Freiwillige Feuerwehr", tj. "Dobrovoljno vatrogasno društvo" (osnovano 1899.), "Islamska čitaonica" (1903.), "Srpska narodna čitaonica" (1906.), Pododbor Srpskog potpornog društva "Prosvjeta" (1907.), "Turska čitaonica i knjižnica" (1910.), "Srpski soko" (1910.), prvi Pododbor "Gajreta" (1910.), "Trezvenost" (1912.), "Pobratimstvo" Kakmuž (1912.), "Srpski soko" Kožuhe (1912.).³

Nažalost, malo znamo o radu *Gračaničke čitaonice*, kao prve i najstarije u ovom gradu (1896.). Iako ne znamo imena njenih osnivača, smatramo da je posebno važno što je registrovana pod tim nazivom – izbjegavši i vjerski i nacionalni predznak.. Počela je sa svega 22 člana, da bi se taj broj u narednim godinama postepeno povećavao. Tako je u 1912. godini imala 46 aktivnih članova

3 Sajma Sarić, O osnivanju i radu Islamske čitaonice (kiraethane) i drugih kulturno-prosvjetnih i humanitarnih društava u Gračanici početkom 20. stoljeća, *Gračanički glasnik* VII/14, 2002., 44-50

i vjerovatno bila jedna od zapaženijih. Iz nje će se kasnije razviti druge organizacije i udruženja, zavisno od potrebe i opće situacije.⁴

Druga po redosljedu osnivanja u kategoriji čitaonica i kulturno prosvjetnih društava bila je **Islamska čitaonica**, koja je počela sa radom 1902., a registraciju obavila 1903. godine. Zahtjev za njeno osnivanje potpisalo je 50 uglednih građana, među kojima su se isticala najuglednija imena tadašnje Gračanice: Mujaga Kučukalić, trgovac i posjednik, koji je bio na čelu petočlanog Privremenog odbora. Osim Kučukalića, u Privremenom odboru bili su: Hafiz Seid Omerbegović, Ahmed Širbegović, Hadži Bećir Tihić i M. Muftić, zatim Hadži Hafiz Hasan ef. Hadžiefendić, upravitelj Šerijatske sudačke škole u Sarajevu, Ganibeg Muftić, načelnik, Hafiz Mehmed ef. Okić, muderis, Ibrahim ef. Lemeš, kadija, Hasan ef. Kadić, šerijatski vježbenik, Salih ef. Alić, ibtidaije mualim I, Osman ef. Ustavdić, ibtidaije mualim II, Hafiz Bećir ef. Lika, te još tridesetak najuglednijih gračaničkih trgovaca i posjednika.⁵

Čitaonica je raspolagala s nekoliko stotina knjiga, što je za tadašnje prilike bio impozantan broj. Osim biblioteke, u svom sastavu imala je tri sekcije: horsku, diletantsku i tamburašku. Predsjednik čitaonice bio je Asim ef. Alikalfić, direktor Muslimanske privredne banke, koji

će kasnije u novoj državi biti vrlo aktivan u društvenom životu Gračanice.⁶ U promijenjenim političkim i društvenim okolnostima Islamska čitaonica prestala je sa radom 1929. godine. Kako je zabilježeno, njena imovina i inventar su izgleda prešli u vlasništvo Narodne biblioteke u Gračanici koja je registrovana godinu dana ranije.⁷

Nakon mladoturske revolucije i aneksione krize, 1908. godine, te krupnih političkih promjena na unutrašnjem planu, širom Bosne i Hercegovine osnivale su se turske čitaonice (kiraethane) s ciljem da propagiraju ideje mladoturske revolucije. **Turska čitaonica i knjižnica (turska kiraethana)** u Gračanici je "proradila" 1908., a zvanično registrovana tek 4. 8. 1910. godine. Radilo se o jednoj masovnoj organizaciji koja je svojim programom privlačila veliki broj građana iz drugih društava i čitaonica, a najviše iz Islamske čitaonice. Započela je sa velikim entuzijazmom, nakon registracije, imala je na spisku čak 240 članova, ali je taj početni entuzijazam, generiran Mladoturskom revolucijom, brzo splasnuo. Dvije godine kasnije, na svom spisku imala je 64 člana, čak četiri puta manje u odnosu na 2010. godinu. Za pretpostaviti je da je to uzrokovalo priznanje aneksije od strane Turske, stabilizacija prilika na terenu, početak priprema za prve izbore, povećano iseljavanje itd. Čitaonica je

4 Isto

5 Isto

6 Arhiv Jugoslavije (dalje: AJ), 66–2211 – 2139

7 Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u period između dva svjetska rata—pravno-politički i društveno-ekonomski razvoj*, IK "Monos" Gračanica, IK "Avicena" Sarajevo, 279 (dalje: Omer Hamzić, *Gračanica i okolina između dva svjetska rata...*)

uništena u požaru, 1914. godine i više se nije obnavljala.

Kulturno-prosvjetno društvo “**Gajret**” osnovano je 1903. godine u Sarajevu s ciljem da pruža pomoć siromašnim đacima i studentima Muslimanima. Prvi povjerenik za Gračanicu bio je Osman beg Muftić, imenovan na drugoj sjednici održanoj 27. 2. 1903. godine.⁸ Pododbor “Gajreta” u Gračanici djeluje od 5. 9. 1906. godine. Prvi utemeljitelj bio je čuveni trgovac Mujaga Kučukalić (prvi predsjednik Islamske čitaonice), a prvi povjerenik Mustafa ef. Zukobašić, posjednik.⁹ Članovi drugog reda bili su: Abdulah Begović, H. Mujaga Muftić, Osman ef. Hifzefendić, Jusufbegović Hasanbeg, Abdulkerim Kučukalić, Hazim ef. Muftić, Osman-beg Muftić, Ahmed-aga Širbegović, Ibrahim ef. Ustavdić.¹⁰ Izgleda da to prvo rukovodstvo “Gajreta” u Gračanici nije uspjelo učvrstiti organizaciju, pa je novi Pododbor konstituisan 1910. godine, u početku je imao 63, a 1912. godine 66 članova.¹¹ U novoj državi, poslije 1918., “Gajret” je nastavio sa radom u daleko povoljnijim uslovima.

Srpsko društvo **Prosvjeta** osnovano je 1902. godine u Sarajevu s ciljem “humanog kulturnog i nacionalnog djelovanja među srpskim stanovništvom”. Prva Srpska čitaonica u Gračanici proradila je 1906. godine. Bila je temelj za srpsko

kulturno-prosvjetno društvo “Prosvjeta” koje je registrovano 1907. godine.

Iako je u strukturi stanovništva u Gračanici bilo relativno malo katolika, zabilježen je podatak da je i prvo Povjereništvo Hrvatskog kulturno-prosvjetnog društva “Napredak” djelovalo u Gračanici prije Prvog svjetskog rata (1907., 1908., 1912. godine).¹² Iako ne znamo pojedinosti o radu tog društva, sigurno je da se uklapalo u opći kulturni i politički ambijent Gračanice, da je bilo povezano sa katoličkom župom u Doboju, te da je “promicalo” prohrvatske političke ideje u onoj mjeri u kojoj su to činila i ostala nacionalna kulturno-prosvjetna društva na lokalnom nivou.

II. PREGLED KULTURNO-PROSVJETNIH DRUŠTAVA I ČITAONICA IZMEĐU DVA SVJETSKA RATA

1. Opće naznake o kulturno-prosvjetnim prilikama

Po popisu iz 1921. godine, Gračanica je (uključujući i Lendiće) imala 4.058 stanovnika, među kojim su po vjerskoj pripadnosti dominirali muslimani (3039), potom slijede pravoslavni (813), katolici (191) i jevreji (15). Takva struktura stanovništva ostat će do kraja ovog perioda. Kao i u prethodnom periodu, Gračanica je bila sjedište sreza/kotara, zanatsko-tr-

8 *Gajret kalendar*, II/ 1997, 38

9 *Gajret kalendar*, II/1907., 133

10 *Gajret kalendar*, 11/1907, 46,

11 Sajma Sarić, *nav. rad*, 44-50

12 Hrvoje Šapina, *Stoljetnica “Napretka”*. Sarajevo, 2002., 230

govački i kulturno-vjerski centar, koji je sve do 1930. godine imao nepromijenjen administrativno-teritorijalni okvir. U gračaničkoj čaršiji i dalje su se odvijale glavne privredne, društvene i političke aktivnosti, tu je bila i najveća pijaca za promet poljoprivrednih proizvoda, otvoren je veliki broj novih zanatskih i trgovačkih radnji i dućana, nekoliko prenočišta i hanova.

Kao i u prethodnom periodu, *Društveni i kulturno-zabavni život* odvijao se u okviru kulturno-prosvjetnih i sportskih društava i čitaonica, pretežno organizovanih na nacionalnoj i konfesionalnoj osnovi. Po svojim aktivnostima i značaju, isticali su se "Gajret", "Narodna uzdanica" i Narodna biblioteka na muslimanskoj, "Prosvjeta", "Soko" i "Kolo srpskih sestara" na srpskoj i Hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo "Napredak" na hrvatskoj strani. Zapažena je bila i aktivnost nekih nacionalno mješovitih kulturno-prosvjetnih, humanitarnih i drugih društava kao što je bio Narodni univerzitet, Crveni krst, Vatrogasno društvo itd.¹³

Mnogi gračanički školovani ljudi, učitelji i činovnici, ali i poslovni ljudi, istaknuti trgovci, bogatije zanatlije i zemljoposjednici, pa i neki vjerski službenici aktivno su učestvovali u kulturnom i političkom životu grada i njegove oko-

line. Kao utemeljitelji i pomagači kulturno-prosvjetnih društava i organizacija, mahom su zauzimali počasna mjesta u njihovim rukovodstvima, pojavljivali se i javno istupali na svečanim priredbama i koncertima. U isto vrijeme bili su članovi lokalnih rukovodstava tadašnjih vodećih građanskih političkih stranaka, koje su se borile za naklonost birača. Najistaknutiji su zauzimali i mjesta općinskih ili sreških načelnika, narodnih poslanika, banških vijećnika. Tadašnja društvena elita pridavala je veliki značaj tim društvima, obezbjeđujući im i materijalna i finansijska sredstva za rad.

Osim nacionalne kulturno-prosvjetiteljske misije, sva ta društva bila su manje-više i pod uticajem jačih političkih stranaka i grupa koje su nastojale da ih "upregnu" u svoje izborne kampanje i političke ciljeve. Davale su podršku onim kulturno-prosvjetnim društvima i organizacijama, koje su, uz kulturno-zabavne programe bile u stanju promovisati i njihove političke ideje. Kao i u drugim gradovima i u Gračanici je nova vlast odmah na početku, već 1919. godine, prepoznala svoj interes u realizaciji programa tih društava i potakla njihovo oživljavanje.¹⁴

Na području sreza osnovane su narodne knjižnice i čitaonice kod narodnih osnovnih škola u Gračanici, Osječanima,

¹³ O radu kulturno-prosvjetnih društava i društvenom životu Gračanice u periodu između dva svjetska rata vidi opširnije u: Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u period između dva svjetska rata...*, 235–290

¹⁴ Po naredbi Zemaljske vlade u Sarajevu od 15. 6. 1919. i nalogu Kotarskog ureda od 22. 6. 1919. godine, Povjerenstvo gradske općine Gračanica 16. 12. 1919. godine zaključilo je "da se općina Gračanica upiše kao utemeljivač kulturnih društava "Prosvjeta", "Napredak" i "Gajret", te da u 1920. godini iz svog budžeta na ime utemeljenja uplati 200 kruna "Gajretu" i po 100 kruna "Prosvjeti" i "Napretku". Gradska općina je tom prilikom dodijelila i 4 stipendije za đake srednjih škola u iznosu od po 60 kruna mjesečno. (Arhiv Bosne i Hercegovine, Fond Zemaljska vlada Sarajevo (Dalje: A BH ZVS1 47-93/6, 1920.), Zapisnik sa sjednice Povjerenstva gradske općine Gračanica, 16. 12. 1919.)

Porječini i SKipovcu, a u drugoj polovini 1923. godine i kod narodnih osnovnih škola u Boljaniću i Kožuhama, čija su pravila upućena u Sarajevo na odobravanje. Čitaonice nisu još osnovane kod narodnih osnovnih škola u Manastiru Ozren i Grapskoj Srpskoj. Što se tiče škole u Ozrenu, ona je zbog udaljenosti i nedostatka djece bila pred zatvaranjem. "Gradska općina u Gračanici votala je narodnoj knjižnici i čitaonici u Gračanici pripomoć od 500 dinara za nabavku knjiga".¹⁵

U zavisnosti od mnogih faktora, a najviše od promjena na lokalnoj političkoj sceni, ličnog angažovanja pojedinaca, podrške uglednijih i bogatijih ljudi u čaršiji, mijenjao se i broj i struktura, ali i programska orijentacija tih kulturno-prosvjetnih i drugih društava. Neka su ostvarila zavidan kontinuitet i uspjeh u radu, dok su se druga, nakon svog registrowanja, brzo pasivizirala i gasila.¹⁶ Iz pregleda članstva i izabranih rukovod-

stava tih društava, može se vidjeti da se veliki broj imena pojavljuje na spiskovima po dva ili više društava i to je bila uobičajena praksa. Po svemu sudeći, posrijedi su bili različiti razlozi i individualni interesi. U rukovodstvima nekih društava sa nacionalnim predznakom bilo je članova druge nacionalne ili konfesionalne pripadnosti ("Gajret", "Soko", "Napredak" i dr.)

2. Muslimanska kulturno prosvjetna društva

Iako je uživalo jaku potporu nove državne vlasti, *Muslimansko kulturno-prosvjetno društvo "Gajret"*, sve do zavodjenja diktature, 1929. godine, nije uspjelo u potpunosti konsolidovati svoje redove. Nalazilo se pod jakim pritiskom Jugoslovenske muslimanske organizacije (JMO), čiji su aktivisti, ne mogavši ga "preuzeti", javno isticali da "Gajret" nije muslimansko, već da se pretvorio "u čisto srpsko-radikalno društvo".¹⁷ Kao druš-

15 Poglavar sreza Gračaničkog o stanju narodnih knjižnica i čitaonica, Pokrajinskoj upravi – IV-3 u Sarajevu, 5. 1. 1924. (Arhiv BiH PU 1605/24)

16 Prema izvještaju Sreskog načelstva od 31. 8. 1930 godinu, u Gračanici su aktivno djelovala sljedeća društva i udruženja: "Kolo Srpskih sestara", "Gajret", "Prosvjeta", Sokolsko društvo, Učiteljsko udruženje, Povjerenik narodne odbrane, Trgovačko i Zanatsko udruženje. (AJ 14–1359 – 1583); U 1936. godini u Gračanici su postojala sljedeća društva i udruženja: 9 sokolskih četa sa 348 članova, 1 streljačka četa sa 26 članova, Jadranska straža 3 člana., 1 dobrovoljačka organizacija sa 3 člana (organizaciju je predvodio Vladimir Simeunović), 1 Trgovačko udruženje sa 72 člana (predsjednik: Stanko Trifković), 1 Zanatlijsko udruženje sa 103 člana (predsjednik: Sava Petrović), 1 pjevačko sa 43 člana, 1 kulturno sa 27 članova, 1 humanitarno sa 53 člana, 1 lovačko sa 16, 1 vatrogasno sa 109 članova, 1 knjižnica sa 85 članova, 1 čitaonica sa 27 članova. Pored nabrojanih, spominju se i sljedeća društva i udruženja: Učiteljsko udruženje, na čijem je čelu bio učitelj Obrad Petrović, Kolo trezvenosti (učitelj Stanoje Bojović), Vatrogasno udruženje (Adam Džebić), Udruženje ugostitelja (Lazar Lazarević) i Udruženje Penzionera, Mileta Počuća (Arhiv Republike Srpske, fond Kraljevske banske uprave, Vrbanske Banovine Banja Luka 9, Poljoprivredno odjeljenje, III, 10 – 718; dalje: ARS KBUVB BL); Prema statističkom izvještaju od 12. 5. 1937., u gračaničkom srezu postojala su sljedeća društva: političkih 6, (sreski i opštinski odbori JRZ), nacionalnih i viteških 1 (četnička družina), Sokolskih 5 (jedno društvo i 4 sokolske čete), vatrogasnih 1, prosvjetnih 4 ("Prosvjeta", "Gajret", "Narodna uzdanica", "Kolo srpskih sestara") sportskih 2, muzičkih i pjevačkih 1, humanitarnih i pripomoćnih 1 (Crveni krst), staleška 4 (Učiteljsko udruženje, Trgovačko, Zanatsko i Ugostiteljsko), zemljoradničkih 6 (kreditne zadruge), privrednih 1 (pčelarska zadruga), školskih 2–podmladak Crvenog krsta, Kolo trezvene mladeži, (ARS BL KBU VB BL, Prosvjetno odjeljenje, IV 43/60)

17 Atif Purivatra, *Jugoslovenska muslimanska organizacija u političkom životu Kraljevine Srba, Hrvata i*

tvo sa najdužom tradicijom u Gračanici, "Gajret" je obnovio svoj rad 1919. godine pod rukovodstvom gračaničkog trgovca Hasiba Hifzefendića.¹⁸ Spomenuti politički razračuni imali su i u Gračanici za posljedicu slabljenje aktivnosti Društva i stalnu fluktuaciju njegovog članstva. Iz redovnog izvještaja o radu Društva za period od 1. 7. 1922. do 30. 6. 1923. godine, koji je poslat Glavnom odboru u Sarajevu, vidi se da je u tom periodu više lica napuštalo nego što je pridolazilo u Društvo.¹⁹ Zato se dugo vremena nije ni moglo stabilizovati njegovo rukovodstvo. Gračanica u tome nije bila izuzetak. Takva situacija bila je u mnogim ograncima "Gajreta" širom Bosne i Hercegovine, a posebno u manjim mjestima u okolini Tuzle.²⁰

Poslije ukidanja Ustava i uvođenja diktature (1929) režim je "gasio" sve organizacije i društva s nacionalnim predznakom, ali u slučaju "Gajreta" nije tako postupio. Umjesto muslimanskog, Društvo je dobilo srpski predznak i nastavilo nesmetano sa radom, ali i sa novim rukovodstvima. Kao što je bila praksa ši-

rom zemlje, u ta rukovodstva birani su uglavnom režimu odani ljudi, činovnici, vjerski službenici ili posjednici.

Skupština za osnivanje novog pododbora "Gajreta" u Gračanici održana je tek 8. aprila 1929. godine. Osnivanje je obavljeno uz podršku novog sreskog poglavarstva i uz angažovanje nekih članova Vakufsko-mearifskog povjerenstva, gdje je, u međuvremenu, već bio uveden komesarijat (prinudna uprava). Za predsjednika pododbora izabran je direktor Muslimanske privredne banke u Gračanici Asim Alikalfić (nekada predsjednik Islamske čitaonice), koji će voditi gračanički "Gajret" sve do kraja 1936. godine.²¹

Prvi zadatak novog rukovodstva bio je da svoju djelatnost proširi i na terenu. S tim je ciljem, 25. 9. 1929. godine, predsjednik Društva okupio 40 najuglednijih domaćina sa područja sreza i na tom sastanku imenovao povjerenike u svim većim muslimanskim selima. Prisustvo sreskog načelnika Dimitrije Mitića tom skupu govori od kakvog je interesa "Gajret" bio za ostvarivanje unitarističke politike režima.²² Na istoj programskoj os-

Slovenaca. Sarajevo 1977., 353

18 AJ 66 – 2211 – 2139 (cit. u: Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u period između dva svjetska rata...*, str. 269

19 U navedenom periodu upisali su se sljedeći članovi: Muhamed Rešidbegović, Đuro Jakčin, Adam Ćurak, Stjepo Sulik, Smajl Gradašević, Bego Mulahusejnović, Mehmed Prohić, Smajl ef. Osmanagić, Josip Trkman, Zejnil Mulajusufović, *Dulaga* Agić, Hasan Kuduzović i Abdulah Čajlo; U isto vrijeme iz Društva su se ispisali: Muradif Sarajlić, Rahim Tahirović, Izet Pašić, Osman ef. Ustavdić, Osman Fočo, Milan dugandžija, Husein Kujundžić, Rajib Salihefendić, Klement Zahonek, Derviš Zildžić, Meho Mulamehić, Ibrahim Terzić, Sreto Ružojčić, Salamon Pinto; umrli su sljedeći članovi Društva: Ahmet H. Alijagić (blagajnik), Ibrahim Pašić, Mujo Škiljić, Ignatz Korvig i Bajro Huskić (Arhiv Bosne i Hercegovine, fon Kulturno-prosvjetno društvo "Gajret"); dalje: A BH, FKPD "Gajret", 1479/36)

20 O tome opširnije u: Omer Hamzić, Djelovanje "Gajreta" u manjim mjestima i gradovima Bosne i Hercegovine u period između dva svjetska rata, *Historijska misao*, br. IV/4, Društvo historičara Tuzlanskog kantona, Odsjek za historiju filozofskog fakulteta Univerziteta u Tuzli, Tuzla 2018, 149-181

21 ABH, FKPD "Gajret", 600/28

22 Za povjerenike su izabrani, a nešto kasnije od strane Mjesnog odbora Društva i potvrđeni, sljedeći aktivisti: Mustafa ef. Sejdinović, mualim (selo Brijesnica), Mustafa Mujić, načelnik (Klokotnica), Husein Dervišbegović,

novi djelovalo je i Mjesno žensko društvo "Gajreta" u Gračanici, koje je osnovano 9. 12. 1929. godine. Najvrednije aktivistice tog ogranka bile su supruge činovnika i drugih, režimu odanih ljudi (supruga predsjednika "Gajreta" Alikalfića, supruga sreskog načelnika Mitića, supruga advokata Žokalja itd.)²³ Priređivale su razne priredbe i sijela na kojima su se prikupljali dobrovoljni prilozi za aktivnost Društva, a saradivale su i sa ženskim društvom "Kolo srpskih sestara".²⁴

Različita programska usmjerenja i ciljevi, pa i politički uticaji međusobno suprotstavljenih stranaka, u principu, nisu bili smetnja za uspostavljanje korektna i plodne programske i druge saradnje između različitih kulturno-prosvjetnih društava u čaršiji. Nekad su bili po srijedi trenutni materijalni interesi, a nekad čisto lokalna politička kombinacija, a možda i tradicionalni poslovni duh gračaničke čaršije. Navodimo samo dva primjera: na sastanku delegata društava "Gajret", Narodne biblioteke i "Narodne uzdanice", održanom 12. 11. 1936. godine donesena je odluka da "stupaju u zajednicu u cilju igranja tombole preko Ramazana". Dogovoreno je da se tombole organizuje u prostorijama Narodne biblioteke, a da se zajednički neto prihod

dijeli na tri jednaka dijela. Zajednički blagajnik bio je Asim Alikalfić iz "Gajreta".²⁵ Drugi primjer: proslavu kraljevog rođendana i teferič tim povodom, u Gračanici su, 25. 9. 1936. godine, zajednički organizovali mjesni odbori "Gajreta" i Sokolskog društva. Prihod sa tih manifestacija podijelili su međusobno na dva jednaka dijela.²⁶

S druge strane, malo oštrije rivalstvo ispoljavalo se između "Narodne uzdanice" i "Gajreta", najčešće na višem, a ponekad i na lokalnom nivou. Navodimo jedan dopis povjerenstva "Gajreta" iz Gračanice od 4. 11. 1936. godine, u kojem se zamjera Glavnom odboru što nije za njih isposlovao povoljno odobrenje za organizovanje ramazanske tombole, kakvo je dobila "Narodna uzdanica".²⁷ Obično članstvo nije pridavalo veliku pažnju tim rivalitetima. Zato mnogim nije smetalo da se učlane u dva ili čak više društava, da posjećuju njihove priredbe itd.

Promjena političke klime nakon petomajskih izbora 1935. godine, a potom i odlazak iz Gračanice dvojice ključnih aktivista—Asima Alikalfića, Muradifa Džinića kao i još nekih uglednijih članova izazvalo je krizu i ponovno opadanje aktivnosti "Gajreta" u Gračanici. Za ra-

posjednik (Lohinja), Husein Mejremić, težak (Stjepan Polje), Husein Ćurić (Lukavica), Muharem Džafić, opštinski bilježnik (Doborovci), Omer Ferizović, imam (Babunovići), Salko Kešetović, težak (Rapatnica), Adem Spahić, težak (Piskavica), Habib Karić, imam (Vranovići), Mustafa Hasić, težak (Donja Orahovica), Muradif Gazibegović, težak (Gornja Orahovica), Husein Delić, težak (Škahovica), Mustafa Delić, težak (Malešići), Atif Osmanhodžić (Sjenina), Mulavdija Begović, težak – Soko. (ABH, FKPD "Gajret", 2915/29)

23 ABH, FKPD "Gajret", 3708/29

24 ABH GPKD 447/35; "Gajret", br. 13/ 16. Sarajevo 1936. 234

25 ABH GPKD 3075/36

26 ABH GPKD 3564/36

27 ABH, FKPD "Gajret", 3485/36

zliku od "Narodne uzdanice", koja je u to vrijeme imala stabilno rukovodstvo, gračanički "Gajret" je skoro dvije naredne godine bio obezglavljen.²⁸ Skupština povjereništva za osnivanje Mjesnog ("Mesnog") "Gajretovog" odbora, sazvana je na poticaj iz "centrale" tek 12. 4. 1937. godine. Za novog predsjednika izabran je sudija Husein Lokmić, a za zamjenika predsjednika posjednik i gračanički hotelijer Rifataga Mehinagić, inače, dugogodišnji politički pristalica režimske Radikalne stranke.²⁹

Kako je sudija Lokmić ubrzo odselio iz Gračanice, za predsjednika "Gajreta" izabran je dotadašnji zamjenik predsjednika Rifataga Mehinagić.³⁰ Izgleda da je pod njegovim rukovodstvom rad "Gajreta" malo živnuo. To potvrđuje i kratak izvještaj o jednom "Gajretovom" teferiču (datiran 14. 5. 1939. godine) u kojem se ističe da je to bila prva "Gajretova" manifestacija u Gračanici u posljednje 4 godine. "Gračanica je," kako se navodi, "u zadnjih nekoliko godina potpuno bila zatajila što se tiče *Gajreta*. Sada se njegov rad bolje prima i ocjenjuje u narodu što je rezultiralo povećanjem broja čla-

nova i rastom simpatija u svim slojevima građanstva."³¹

Treba spomenuti da je konsolidacija "Gajreta" izvršena upravo u jeku najveće političke konfrontacije između pristalica vladajuće Jugoslovenske radikalne zajednice (JRZ) i opozicione Muslimanske organizacija Hrvatske seljačke stranke (MO HSS) u Gračanici. Prve je predvodio narodni poslanik, inače "Spahinovac" Hamid Hadžiefendić, tada potpredsjednik JRZ za Vrbasku banovinu, a drugu Ibrahim ef. Mehinagić, kao predsjednik Vakufsko-mearifskog povjerenstva, glavni organizator i prvi potpredsjednik ogranka Muslimanske organizacije HSS u Gračanici. Sukob je trajao duže, bio je vrlo oštar, a svoju kulminaciju dostigao je 1940. godine, kada se našao i na stranicama tadašnje štampe.³²

...

Kako JMO nije uspio "osvojiti" "Gajret", Centralni odbor te stranke odlučio je da osnuje Kulturno društvo Muslimana *Narodna uzdanica*, s ciljem da smanji uticaj Muslimana – radikalskih pristalica u tako značajnoj oblasti kakva je kulturno-prosvjetna, te da potisne ili postane

28 ABH, FKPD "Gajret", 965/37

29 ABH, FKPD "Gajret", 1651/37

30 Posljednje rukovodstvo "Gajreta" u Gračanici bilo je u sljedećem sastavu: Rifat Mehinagić, posjednik (predsjednik), Dr. Avdo Prohić, liječnik, Ljubomir Hinić, trgovac, Kasim Uzunović, zamjenik sreskog načelnika, Husein Lokmić, sudija, Ibrahim Berberović, finansijski preglednik, Muradif Džinić, šef katastra, Mujaga Rešidbegović, mehaničar, Osman Bravić, krojač, Salih Tihic, trgovac, Abdulah Dajdžić, učitelj, Ibrahim Ustavdić, upravitelj škole, Fadil Šabić, privatni činovnik, Hivzo Halilbegović, trgovac, Mahaga Priganica, ugostitelj. Prilikom konstituisanja odbora, za predsjednika je izabran Husein Lokmić, a za njegovog zamjenika Rifataga Mehinagić, za prvog sekretara Muradif Džinić, a za drugog sekretara Fadil Šabić, za prvog blagajnika Avdulah Dajdžić, a za drugog Hivzo Halilbegović, za članove odbora izabrani su Ljubomir Hinić, Mujaga Rešidbegović, Osman Bravić, a za njihove zamjenike Ibrahim ef. Ustavdić, Mehaga Priganica; za članove Nadzornog odbora: Sakib Uzunović predsjednik i članovi Dr. Avdo Prohić i Ibrahim Berberović (A BH, FKPD "Gajret", 1651/37)

31 ABH, FKPD "Gajret", 1166/39

32 Vidi opširnije u: Omer Hamzić, *Gračanica i okolina između dva svjetska rata...* str. – 149–151

pandan "Gajretu".³³ U Proglasu Centralnog odbora JMO od 9. 9. 1923. godine, kao glavni razlog za osnivanje tog novog kulturno-prosvjetnog društva, navedene su slabosti i nedostaci "Gajreta". Kao po nekom šablonu, "Gajret" se kroz historiju najčešće promatra kao društvo prosrpske, a "Narodna uzdanica" prohrvatske orijentacije iako se neki historičari s tim ne slažu (Purivatra, na primjer). Nesporo je, međutim, da se "Narodna uzdanica" kao kulturno-prosvjetno društvo muslimana, ispoljavala kao specifična forma djelovanja JMO i da je propagirala politiku te stranke, dok je "Gajret" poslije uvođenja diktature, 1929. godine, imao i službeni naziv "srpsko muslimansko društvo".

U 1927. godini "Narodna uzdanica" je na području Bosne i Hercegovine imala 15 mjesnih odbora i 25 povjerenstava. Sedam godina kasnije, u 1934. godini taj se broj povećao na 38 mjesnih odbora i 34 povjerenstva, među kojima je bio i Mjesni odbor u Gračanici.³⁴ Zna se da je Društvo u Gračanici registrovano 14. 8. 1924. godine i da je početkom 1938. godine na svom pisku imalo 92 člana.³⁵ U periodu od 1930. do 1941 godine u

đačkim konviktima Društva u Tuzli, Sarajevu i Banja Luci bilo je oko 20 pitomaca s područja Gračanice.³⁶ Predsjednik "Narodne uzdanice" u Gračanici od 1936. – 1939. bio je poreznik Avdo Mulabećirović.³⁷

Iako je imala relativno dobru podršku u narodu, "Narodna uzdanica" je vidno zaostajala u pogledu svoje aktivnosti za "Gajretom", "Prosvjetom", kasnije Narodnom bibliotekom i još nekim društvima u Gračanici. Nije bilo lahko konkurisati "Gajretu", koji je na svojoj strani imao ne samo dužu tradiciju, već i direktnu materijalnu podršku vlasti.³⁸ Razvoj političkih događaja u Gračanici u periodu diktature, a posebno nakon 1935. godine i razočarenja najuglednijih Gračanlija u Spahu i Spahinu politiku (JRZ) nisu išli u prilog "Narodnoj uzdanici". Naprotiv.

...

Prva glavna skupština Udruženja imama *El Hidaje* održana je 16. 9. 1936. godine u Sarajevu. Zna se da je izuzetnu aktivnost na tom skupu ispoljio predstavnik Gračanice, Hafiz Ibrahim ef. Mehinagić. Našao se u verifikacionom odboru Skupštine i izabran u Odbor za informacije.³⁹ Sreska skupština društva

33 Dr. Atif Purivatra, JMO u političkom životu Kraljevine SHS. Sarajevo, 1977. 354.

34 Kalendar *Narodna uzdanica*, 1941., 181; Ismail Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica u kulturnom i društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine*. Tuzla 1988., 30

35 AJ 66 – 2523 – 2321

36 Ismail Hadžiahmetović, *Narodna uzdanica u kulturnom i društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine*. Tuzla 1988. 93 – 118

37 Među aktivistima Društva isticali su se Hadžić Faik, Rešidbehgović Ibrahim i Osmanagić Halil (*Narodna uzdanica*, kalendar za 1940., Sarajevo 1939. 251)

38 Ibrahim Kemura, *Uloga "Gajreta" u društvenom životu Muslimana Bosne i Hercegovine (1903. – 1941.)*. Sarajevo, 1986., 165, 166

39 *El Hidaje*. Organ organizacije ilmije Kraljevine Jugoslavije. Decembar – januar br. 1, Sarajevo 1936/1937. 13 – 16

“El-Hidaje” za srez Gračanicu održana je 23. oktobra 1936. godine kada je za predsjednika Društva izabran šerijatski sudija Kadri ef. Hajdarević, a za sekretara Đulejman ef. Fazlić.⁴⁰ Nakon te skupštine, osjetila se pojačana aktivnost Društva na terenu. Tokom Ramazana pristupilo se prikupljanju priloga za izdavački fond Društva (list i ostale publikacije). Da bi što bolje razvio svoju aktivnost na terenu i “sproveo društvene ideje među svom braćom muslimanima”, početkom sljedeće, 1937. godine Sreski odbor Udruženja ozvaničio je mrežu povjerenika, koju su činili džematski imami na području sreza.⁴¹

Na Glavnoj skupštini, održanoj 15. 8. 1938. godine, u Sarajevu Gračanlija Mehinagić je izabran u sastav Proširenog odbora “El Hidaje”.⁴² Bio je nespo- ran autoritet među imamima na terenu. U političkom pogledu, poslije 1935., bio je protivnik nove politike Mehmeda Spahe i njegovog ulaska u koaliciju JRZ i vladu Milana Stojadinovića. Zato je i podržavao politiku prohrvatske Muslimske organizacije Hakije Hadžića i sudjelovao u osnivanju njenog ogranka u Gračanici.⁴³

...

U kulturnom, javnom i političkom životu Gračanice između dva svjetska rata

posebno mjesto, ulogu i značaj imala je *Narodna biblioteka*, koja se, kao Kulturno-prosvjetno društvo, razvila iz Muslimanskog đakčkog kluba, čiji su osnivači bili Mustafa Kamarić i njegov rođak iz Kozluka Hajrudin Bujukalić, 1924. godine. U želji da unaprijede društveni i kulturni život Gračanice, oni su postepeno stvarali uslove i nastojali da taj klub što prije preraste u kulturno-prosvjetno društvo. U međuvremenu rješavano je pitanje prostora za rad i okupljanje, prikupljane su knjige za biblioteku itd. Između ostalog, dugoročno je zakupljena vakufska zgrada kod Sahat kule u centru čaršije (zgrada nekadašnjeg kina). Tako su do kraja 1928. ispunjeni svi uslovi za registraciju Društva. To je i ozvaničeno rješenjem Ministarstvo prosvjete u Beogradu, 88317 od 9. 11. 1928. godine, kojim je odobrilo Pravila Kulturno-prosvjetnog društva “Narodna biblioteka” Gračanica i, kao svoj prvi poklon, uputilo Biblioteci 30 knjiga vrlo interesantnih naslova.⁴⁴

Na svojoj moderno koncipiranoj programskoj osnovi, uz entuzijazam i energiju svog mlađeg članstva, Biblioteka se razvijala znatno brže u odnosu na ostala društva u Gračanici. Počela je sa 20 knjiga i 25 redovnih članova da bi za 6 godina povećala knjižni fond na 1.200 knjiga

40 Poziv za Skupštinu Društva upućen gospodinu Bašić Ibrahim ef. iz Sjenine, Sreski odbor društva “El-Hidaje” u Gračanici, br. 36, od 30. 10 1936., F. SVMP Gračanica, nesređena građa,

41 El – Hidaje. Organ organizacije ilmije Kraljevine Jugoslavije. I, 3, Sarajevo, 1937, 56

42 *El Hidaje*. Organ organizacije ilmije Kraljevine Jugoslavije. II,10., Sarajevo 1939. 157

43 O društvenoj i političkoj djelatnosti Ibrahima Mehinagića, vidi opširnije u: Edin Šaković, Hafiz Ibrahim ef. Mehinagić – prilog životopisu, Gračanički glasnik, 2011., br. 32/16, str. 22 - 60.

44 *Original Pravila i ostale prepiske danas se čuva u Arhivu Jugoslavije u Beogradu* (AJ 66 – 2280 – 2151). Prijepis Pravila objavljujemo u rubrici “Građa” u ovom broju “Gračaničkog glasnika”

i članstvo na 150 vrlo aktivnih, mlađih ljudi, naprednih ideja i shvatanja.⁴⁵

Osim biblioteke i čitaonice u koju je dolazilo više dnevnih i nedjeljnih listova, Društvo je imalo svoju kafanu, šah salu i dvoranu za gradske zabave. Prvi radio-aparat u Gračanici proradio je u čitaonici tog društva, 1931. godine, sedam godina kasnije i prvi bioskop.⁴⁶ Oko stotinjak aktivnih članova Društva bilo je angažovano u nekoliko kulturno-umjetničkih grupa-sekcija: dramskoj, folklornoj, muzičkoj i horskoj, zatim u grupi za prosvjeđivanje, opismenjivanje seoskog stanovništva itd.⁴⁷ Narodna biblioteka bavila se i opismenjivanjem, naročito ženske omladine. Tako je preuzimala primat i tridesetih godina bila glavni nosilac kulturno-prosvjetnog i kulturno-zabavnog života u Gračanici. Bila je to organizacija koju su podržavale gotovo sve Gračanlije, smatrajući je “svojinom svoje čaršije”.⁴⁸

Članstvo i rukovodstvo Biblioteke činili su uglavnom mlađi školovani ljudi različitih nacionalnosti i političkih opredjeljenja. Dolazili su iz uglednih i imućnijih trgovačkih porodica, koje

su pomagale i u krajnjem materijalno izdržavale biblioteku. Riječ je o grupi omladinaca koji su iz većih gradova u kojima su se školovali donosili u Gračanicu nove svježije ideje i iskustva. U toj grupi isticali su se Kemal Prohić, Ahmet Šiljić, Zdravko i Boro Pavlović, Adem Osmanbegović, Hamdija Tihić, Hajrija Kamarić, Vojin Hadžistević i dr.⁴⁹

Za razliku od ostalih društava u gradu, Biblioteka je bila jedno moderno koncipirano liberalno građansko društvo, u političkom i nacionalnom pogledu heterogeno i potpuno otvoreno. U toj “heterogenosti” takozvana lijeva politička opcija (tzv. napredna omladina) bila je samo jedna od više političkih opcija koje su svoje simpatizere imale među članovima Biblioteke. Prema objavljenim podacima, koji se zasnivaju na nakanadno pisanim memoarskim zapisima i izjavama (pa se stoga moraju uzimati s rezervom), iz kruga Biblioteke, 1939. godine, formiran je i prvi skojevski aktiv, a početkom marta 1941. i prva ćelija KPJ u Gračanici, koja će se po izbijanju rata brzo raspasti.⁵⁰

45 U 1938. godini Biblioteka je imala 120 članova, 70 čitalaca i fond od 2.100 knjiga. Organizovala je 10 priredbi i 4 predavanja. (AJ 66-2501 - 2318); Naredne 1939. godine Narodna biblioteka ima 126 redovnih članova, 3 utemeljitelja i 12 dobrotvora. Raspolagala je fondom od 2039 knjiga, bila je pretplaćena na 8 vrsta novina i 14 časopisa. Organizovala je 4 predavanja, 5 sijela i 3 zabave (AJ 66 - 2523 - 2321)

46 Esad Tihić, Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 95

47 Opširniji članak autora Edina Šakovića sa više detalja o Biblioteci objavljujemo u rubrici “Prošlost” u ovom broju “Gračaničkog glasnika” pod naslovom “Osnivanje i djelovanje Narodne biblioteke u Gračanici” (prim. uredn.)

48 Omer Hamzić, Razvoj kulturno-umjetničkog amaterizma u Gračanici, s posebnim osvrtom na kulturno-umjetničko društvo “Adem Alić”. *Gračanički glasnik*, br.5/1998. str 43 (Skraceno predavanje održano na Obnoviteljskoj skupštini Kulturno-umjetničkog društva “Adem Alić”, održanoj 25. 3. 1998. godine)

49 Omer Hamzić, *Gračanica i okolina u NOB-u i revoluciji*, Gračanica 1988., 101.

50 Vidi opširnije: Omer Hamzić, Prva organizacija KPJ u Gračanici i njeno antifašističko djelovanje u toku Drugog svjetskog rata—od osnivanja, u proljeće 1941. do raspuštanja, u jesen 1944. godine. *Gračanički glasnik*,

Iz te činjenice, kao i činjenice da se u radu biblioteke posebno isticala, kako se govorilo, grupa naprednih omladinaca, simpatizera KPJ, u periodu poslije rata, a naročito šezdesetih godina, počeo se u Gračanici stvarati narativ o Narodnoj biblioteci kao “leglu komune”. Zasnivao se uglavnom na sjećanjima i memoarskim zapisima pojedinaca, koji su se prikupljali šezdesetih godina prošlog stoljeća.⁵¹ Međutim, kasnijim istraživanjima pokazalo se da taj narativ nema nikakvo utemeljenje u relevantnim izvorima.⁵²

Biblioteka je izgleda bila aktivna i tokom rata. O tome nema puno podataka, ali zasigurno znamo da je radila do sredine 1943. godine. Iz nekih novinskih napisa saznajemo da je bila dostupna članovima, za posuđivanje knjiga izvan čitaonice. Prema nekim kazivanjima, u njoj su se tokom rata povremeno okupljali ilegalci i simpatizeri NOP-a. “Napredna literatura se pohranjuje da izbjegne uništenju, ali je pred samo oslobođenje stradala od požara.”⁵³

Nakon završetka Drugog svjetskog rata, biblioteka je obnovljena, ali pod promijenim nazivom – Sreska biblioteka. Sve do integracije sa Narodnim univerzitetom, 1963. godine, u kulturnom životu Gračanice bila je nezapažena i uglavnom je tavorila. Tek nakon ulaska u sastav Narodnog univerziteta, počinje se brže razvijati, do 1971. godine dostiže cilj “jedna knjiga na jednog stanovnika” i postaje značajaj kulturni faktor u gradu.⁵⁴

3. Srpska kulturno-prosvjetna društva

Zahvaljujući općoj političkoj klimi u zemlji (pobjedničkoj euforiji i uvjerenju da je Bosna srpska), poslije Prvog svjetskog rata i stvaranja Kraljevine SHS i u Gračanici je znatno ojačao takozvani srpski elemenat, kako u politici, tako i u trgovini, društvenom i kulturnom životu čaršije. U tom pogledu, ističe se nekoliko srpskih trgovačkih familija i pojedinaca (Hadžistevići, Ivaniševići, Blagojevići), koji su u tom periodu kupovali poslovne prostore i zgrade u centru čaršije, otvarali nove trgovačke poslove i veze, naročito

12/24, Gračanica, 2007., 56-78;

51 Bilo je to vrijeme kada su se, po direktivi iz partijskog vrha, putem partijskih komiteta i njihovih komisija za istoriju širom zemlje prikupljale izjave od živih učesnika NOR-a i revolucije za pisanje lokalnih ratnih hronika (monografija) koje su trebale biti još jedna potvrda legitimizacije komunističke vlasti (period između 1960. i 1970.). Takve aktivnosti organizovao je i Opštinski komitete Saveza komunista u Gračanici. U jednom broju prikupljenih izjava, pojedinci su nastojali dokazati da su neke forme revolucionarnog i komunističkog djelovanje postojale u Gračanici još u predratnom periodu. Pri tome su preuveličavali ulogu biblioteke, predstavljajući je gotovo kao komunističku bazu. To je, inače, svojstveno za tu vrstu memoaristike – koja se mora uzimati kao izvor sa velikim oprezom.

52 O tome opširnije u članku Edina Šakovića “Osnivanje i djelovanje Narodne biblioteke u Gračanici”, koji objavljujemo u ovom broju našeg časopisa (prim. uredn.)

53 Ljubinka Bašović, *Biblioteke i bibliotekarstvo u Bosni i Hercegovini 1945. – 1975.* Sarajevo 1977., 133

54 O djelovanju Biblioteke u periodu socijalističke Jugoslavije vidi opširnije u: Fikret Konjić, nav. rad., str. 139; vidi i priloge u ovom broju “Gračanickog glasnika”: Omer Hamzić, “Biblioteka i ja: nekoliko memoarskih bilješki povodom 100-te godišnjice postojanja i rada Narodne biblioteke “Dr. Mustafa Kamarić” u Gračanici” u rubrici “Povodom”, te prijepise originalnih dokumenata u rubrici “Grada”: Iz “Analize rada Narodnog univerziteta, Biblioteke i Kina” (1960) i Informacija o radu Opštinske biblioteke u Gračanici iz 1961. godine (prim. uredn.)

sa Beogradom, slali djecu na školovanje u veće srpske centre itd. S obzirom da je mala pravoslavna crkva u mahali Srpska varoš, na periferiji Gračanice, bila već odavno dotrajala, oni su kao članovi već ojačale crkvene općine, pokrenuli izgradnju parohijske kuće i nove pravoslavne crkve u centru grada (na prostoru nekadašnje musale).⁵⁵ Materijalno podržavana iz državne kase, čak i iz Beograda, pravoslavna crkvena općina izgradila je monumentalnu (za to vrijeme) pravoslavnu građevinu (od 1921. – 1926.), koja je za tadašnji režim imala naglašen i politički značaj. Nametanje srpskih simbola (nazivi ulica, škola), podizanje spomenika kralju Aleksandru ispred sreskog načelstva, posjete velikodostojnika Srpske pravoslavne crkve Gračanici bilo je na liniji radikalne teze o srpskoj Bosni.⁵⁶

Najveći broj vodećih srpskih intelektualaca smatrao je da kultura i umjet-

nost moraju služiti ostvarenju srpske nacionalne ideje ili ideje integralnog jugoslovenstva. Na toj liniji u Gračanici su najaktivnija bila sljedeća srpska društva: "Prosvjeta", "Kolo srpskih sestara" i Soko.

...

Srpsko društvo *Prosvjeta* nastavilo je sa radom odmah poslije stvaranja Kraljevine SHS. Gradska općina Gračanica je među prvim utemeljivačima tog društva. Na osnovu sačuvanih podataka, može se zaključiti da je bilo jedno od aktivnijih u kulturnom životu Gračanice između dva svjetska rata. Predsjednik Pododbora "Prosvjete", polovinom 1922. godine bio je Dušan Tešić, protojerej pravoslavne crkve,⁵⁷ 1930. godine advokat Miško Žokalj, a nešto kasnije učiteljica Akelina Švab pod čijim je vođstvom "Prosvjeta" i bila najaktivnija u Gračanici.⁵⁸ Aktivnost Društva nije izostajala ni na političkom planu, naročito poslije Sporazuma

55 Gradsko vijeće Gračanica, odzivajući se zahtjevu Pravoslavne crkvene opštine za gradnju crkve ustupilo je oko 1000 kvadratnih metara ili 1/3 školskog vrta koji je pripadao Narodnoj osnovnoj školi i to onaj dio slobodnog zemljišta između škole i kasnije izgrađene sokolske zgrade (A BH ZV1 86-16/52, 1921., Izvještaj Školskog nadzornika Oblasne uprave Tuzla, 21. i 28. 5. 1921. Projekti za izgradnju pravoslavne crkve u Gračanici nose datum 5. 6. 1921. Arhiv Bosne i Hercegovine, Građevinska direkcije Sarajevo (1920. – 1929.) 71151 (Dalje: A BH GDS 71151)

56 Najznačajnija posjeta vjerskih velikodostojnika srpske pravoslavne crkve između dva svjetska rata učinjena je 29. 9. 1933. godine. Toga dana Gračanicu je posjetio Njegova svetost Patrijarh pravoslavne crkve gospodin Varnava, sa svojom pratnjom u kojoj su, između ostalih, bili episkop Nikolaj Ohridski i Nektarije Tuzlansko-zvornički. Stigli su autom iz pravca Doboja i dočekani ispod podignutog slavluka kod hotela "Bosna". Tu ga je pozdravila jedna učenica osnovne škole i predala mu buket cvijeća. Potom su mu se kraćim pozdravnim govorima obratili u ime opštine Gračanica, predsjednik Hifzo Hifzefendić, u ime srpske pravoslavne crkvene opštine Dimšo Nedeljčević, trgovac i banski vijećnik, potom sreski načelnik Dimitrije Mitić... Njegova svetost, kako su pisale novine, odgovorila je na svaku pozdravnu riječ. (Iza toga je uslijedilo blagodarjenje u pravoslavnoj crkvi, poslije kojeg je Patrijarh otputovao u manstir na Ozrenu. (*Vrbaske novine*, br. 218, 28. 9. 1933.)

57 AJ 66-2.211 – 2139

58 U kulturnom i društvenom životu Gračanice između dva svjetska rata jedna od najaktivnijih osoba bila je učiteljica Akelina Švab, bez koje se nije mogla zamisliti ni jedna značajnija priredba u Gračanici. Kao aktivni ili pomažući član, stručni rukovodilac ili organizator pojavljivala se u raznim društvima i udruženjima, pa i u Sokolu. Pridružujući se zahtjevima da se opozove premještaj gospođe Švab iz Gračanice u Gradačac (dopis od 3. 7. 1935. godine,) Sokolsko društvo u Gračanici je potvrdilo da je Akelina Švab bila član tog društva od 1. 8. 1933. godine, da je sekretar Prosvjetnog odbora tog Društva, da je 1934. godine završila župski prosvjetni tečaj u Tuzli, te da aktivno učestvuje u svim sokolskim priredbama. Starješina Sokolskog društva u Gračanici u to vrijeme bio je Vladimir Simeunović. (AJ 66 – 1578 – 1694)

Cvetković – Maček. Društvo se potpuno uklapalo u srpski nacionalni front, koji je djelovao pod parolom “Srbi na okup”, naročito se suprotstavljajući Pokretu za autonomiju Bosne i Hercegovine, koji će kulminirati poslije potpisivanja sporazuma Cvetković – Maček i stvaranja Banovine Hrvatske.

...

Iako nije imalo nekih političkih ambicija, okupljajući žene srpske nacionalnosti, Društvo *Kolo srpskih sestara* bavilo se organizovanjem proslava srpskih pravoslavnih blagdana, zabavnih večeri i sijela, na kojima se prezentirala srpska narodna tradicija, narodna nošnja i folklor, prikupljali se dobrovoljni prilozi u humanitarne svrhe itd. Članice Društva bile su mahom gospe državnih činovnika, jačih trgovaca i uglednih ljudi u čaršiji.

U Gračanici je “Kolo...” osnovano 11. 3. 1923. godine, u početku sa 74 redovne članice, 13 dobrotvorki i 17 utemeljiteljica. Prvom osnivačkom skupštinom predsjedavala je Jelena Milčić, predsjednica “Kola srpskih sestara” iz Tuzle. Za prvu predsjednicu gračaničkog “Kola...” tom prilikom izabrana je Ljubica Nikolić.⁵⁹

I pored otežanih materijalnih prilika, Društvo je formiralo Žensku radničku školu, koja je počela sa radom u novembru 1924. godine.⁶⁰ Kasnije, uz pomoć

Banske uprave, Ministarstva industrije i trgovine, Gradske opštine i Sreza, sagradilo je vlastiti poslovni prostor – Dom Kola srpskih sestara, koji je otvoren 1932. godine.⁶¹

U skladu sa svojom programskom orijentacijom, razvilo je izuzetnu saradnju sa Odborom ženskog ogranka “Gajreta”. Krajem 1935. godine te su dvije organizacije zajednički otvorile radionicu ručnih radova u Gračanici.⁶²

U Društvu se kontinuirano okupljalo 40 do 50 žena koje su tim svojim ručnim radom izdržavale svoje porodice.

...

Oskudni su podaci o radu *Sokolskog društva* u Gračanici do 1929. godine. Zna se samo da je određenu aktivnost pokazalo već 1922. godine i da mu je tada starješina bio poznati gračanički advokat Miško Žokalj. Pripadalo je Sokolskoj župi “Petar veliki oslobodilac” u Tuzli.⁶³ Nakon uvođenja šestojanuarske diktature, 1929. godine, vlasti su bile posebno zainteresirane za rad Sokolskog društva. Krajem 1929. godine organizuje se jedinstven (centralizovan) “Soko” Kraljevine Jugoslavije sa zadatkom da širi ideologiju šestojanuarske diktature.⁶⁴ Od tada se Društvo postepeno oporavlja i napreduje. Radi stvaranja boljih uslova za rad, u proljeće 1931. godine kupuje od Jevrejske opštine jednu zgradu i zemljište u samom centru grada. U toj zgradi, nakon

59 ABH PU, 18-73/7

60 AJ 66 – 1352 – 1576

61 *Službeni list Vrbaske banovine*, br.33, godina 1931., str. 2

62 *Vrbaske novine*, br. 876, Banja Luka 1935. 2

63 Esad Tihić, Omer Hamzić, *Nav. djelo*, str. 94, fus nota 78

64 Perko Vojinović, *Vrbaska banovina u političkom sistemu Kraljevine Jugoslavije*. Banja Luka 1997., 67

izvršene adaptacije, imalo je svoje prostorije na kojima su im mogla pozavidjeti mnoga slična društva u okolini. Uredilo je salu za vježbanje sa zidanom pozornicom, dvije kancelarije, čitaonicu i biblioteku sa 500 knjiga, a u dvorištu ljetno vježbalište.⁶⁵ Ipak, rukovodstvo "Sokola" nije odustajalo od ranije ideje o izgradnji sokolskog doma u Gračanici. Izgleda da su se uslovi za taj poduhvat stekli tek poslije 1935. godine. Prvo je obezbijeđen plac na lokaciji s lijeve s lijeve strane pravoslavne crkve, nakon čega je započeta izgradnja po ranije pripremljenim projektima. Međutim, radovi su se odvijali usporeno i sa dosta teškoća, tako da je započeti Sokolski dom "dočeka" rat u nekom "poluzavršenom" stanju. U godinama poslije rata nove vlasti dovršile su objekat i predale ga na upotrebu DTV "Partizan" (danas fiskulturna sala za srednje škole).

Na spisku članova Sokolskog društva u Gračanici za 1935/36. godinu nalazilo se 77 imena najuglednijih građana Gračanice svih konfesija, među kojima se isticalo nekoliko učitelja, oba ljekara, činovnici sreskog i općinskog ureda, vjerski

službenici, trgovci.⁶⁶ Starješina je bio Rajko Rabrenović, šef Šumske uprave, koji je u ime Društva prisustvovao i otkrivanju spomenika Kralju Aleksandru I u gradskom parku ispred zgrade sreskog načelstva, 4. oktobra 1936. godine.

Od 77 članova, sa tog spiska, 23 su bila islamske vjeroispovijesti (ili 30%), 54 ostalih (ili 70%), 14 je bilo žena ili 18% (ni jedna islamske vjeroispovijesti). Relativno veliki broj članova gračaničkog Sokola islamske vjeroispovijesti u to vrijeme može se objasniti političkim razlozima i trendom učvršćenja JRZ u čijem sastavu je muslimansko krilo (JMO) imalo značajnu ulogu. Pada u oči veliki broj jevreja i građana katoličke vjeroispovijesti.

Straješina Sokolskog društva u Gračanici od 1938. godine pa, vjerovatno do početka rata, bio je ugledni gračanički ljekar Avdo Prohić.⁶⁷ Svoje ogranke (čete) Sokolsko društvo imalo je na Ozrenu (u selima: Lipac, Boljanić, Kakmuž, Bosansko Petrovo Selo, Pridjel, Trbuk, Donja Paklenica) i na Trebavi (u selima: Kostajnica, Bušletić, Osječani, Koprivna i Kožuhe).

65 *Jugoslavenski list*, br. 157, od 24. 6. 1931.

66 To su: Aganović Mustafa, Alić Mehmedalija, Aliefendić Asim, Aleksić Savo, Berbić Salih, Blagojević Mirko, Butković Anto, Bošković Milivoje, Bojović Stanoje, Čurak Marija, Džinić Sakib, Fazlić Đulejman, Faulkal Vilim, Grigorijević Ljubo, Gadža Ratimir, Hifzefendić Hifzo, Hinić Ljubomir, Hajdarević Kadrija, Hadžistević Milo, Jovanović Gavro, Jovanović Jelena, Jovanović Svetozar, Jukić Stanislav, Jovanović Dimitrije L., Jovanović Dimitrije, por., Jovanović Ljubo, Jovanović Desimir, Jovanović Ruža, Jovanović Zora, Jeftić Branko, Jukić Zvonko, Jovanović Boško, Kadić Adil, Kolman Viktor, Kolman Helena, Milisavljević Milena, Milisavljević Veselka, Milisavljević Radinka, Mrčić dr. Vicko, Milkanović Vaso, Milisavljević Zorka, Milošević Radojka, Mandl Moni, Polaćek Josip, Počuća Mileta, Purać Hasan, Papo Mošo, Prohić dr. Avdo, Rešidbegović Sejdo, Simić Ljubomir, Sarajlić Atif, Simeunović Kosara, Simeunović Vladimir, Škiljić Ahmet, Šabić Fadil, Švab Vladimir, Švab Akelina, Šnobl Andrija, Tihić Salih, Trifković Zdravko, Trifković Stanko, Ustavdić Ibrahim, Urošević Đuro, Vejzagić Hamid, Vukojevac Stevo, Zukobašić Ahmed, Žvirblis Viktor, Jović Pavle, Papo Izidor, Uzunović Sakib, Daidžić Abdulah, Hinić Cvijeta, Mehinović Omer, Popović Momir i Lukić Mitar. (F. SVMP Gračanica, nesređena građa u Medžlisu Islamske zajednice Gračanica)

67 A BH, FKPD "Gajret", 659/39

Ako se ima u vidu da je u strukturi stanovništva Gračanice u to vrijeme bilo preko 80% muslimana, a da je u članstvu "Sokola" bilo 30% muslimana, onda se može zaključiti da je "Srpski Soko" imao najmanju podršku među muslimanima. Međutim, u njegovom članstvu nalazili su se najugledniji učitelji, oba ljekara u Gračanici, činovnici sreskog i općinskog ureda, vjerski službenici, trgovci–muslimani.

U sokolskim četama njegovala se tjelesna gimnastika, laka atletika, priređivale su se lokalne smotre, sportska takmičenja i sletovi, razne priredbe, zabave i sl. Manifestacije koje je organizovalo Sokolsko društvo bili su društveni događaji prvog reda u gradu o kojima su redovno izvještavali režimski listovi.⁶⁸ U godinama uoči rata i nakon propasti Kraljevine Jugoslavije, članovi i simpatizeri sokolskog pokreta općenito, pa i u Gračanici podijelili su se u dvije grupe: jedni su se priključili antifašističkom narodnooslobodilačkom pokretu, dok su drugi ostali vjerni dotadašnjem velikosrpskom, u biti četničkom konceptu.

4. Hrvatsko Kulturno-prosvjetno društvo "Napredak"

Pored muslimanskih i pravoslavnih vjerskih institucija, u Gračanici je bila aktivna i katolička općina, na čijem se čelu

nalazio Adolf Dvoržak. Pripadala je Katoličkoj župi u Doboju, koja je osnovana 1896. godine. Izgradnja male katoličke kapelice u centru Gračanice, 1922. godine, vezuje se za ime dobojskog župnika Petra Ajvazovića, koji je upravljao tom župom skoro 40 godina.⁶⁹

Uporedo sa izgradnjom katoličke kapelice, 1921. i 1922. godine stvarali su se uslovi za obnavljanje rada hrvatskog Kulturno-prosvjetnog društva "**Napredak**" u Gračanici.⁷⁰ Dopisom Upravi "Napretka" u Sarajevu, od 3. 2. 1922., inicijativu za osnivanje Društva pokrenuo je Stjepko Jukić, knjigovođa u firmi Kučukalić u Gračanici. Pozitivan odgovor iz Sarajeva stigao je za sedam dana. Za prvog povjerenika "Napretka" u Gračanici imenovan je spomenuti Jukić, što je i potvrđeno na Glavnoj skupštini Društva, 30. maja 1922. godine. Kako je Jukić krajem iste godine otišao iz Gračanice, Glavna skupština je za novog povjerenika imenovala Stjepana Sulika, činovnika Poreznog ureda u Gračanici. Tada je Društvo imalo 24 redovna člana, ali je sačuvano malo podataka o njegovoj aktivnosti. Na mjestu povjerenika Društva od 1928. godine spominju se još dva imena: Anto Džaja i Martin Macan, koji je često bio bolestan, pa ga je po potrebi mijenjao apotekar Hugo Oršanić.⁷¹

68 *Službeni list Vrbaske banovine*, br.217, godina 1933., 2

69 ABH ZVS1 51-22/29, 1919. Rješenje Kotarskog ureda Gračanica, 14. 3. 1919.

70 O gradnji katoličke crkve u Gračanici vidi opširnije u: Omer Hamzić, Prilozi historijatu katoličke zajednice u Gračanici, *Gračanički glasnik*, br. 55/28, Gračanica 2023, 85-97

71 Mina Kujović, O djelovanju Hrvatskog prosvjetnog i kulturnog društva "Napredak" u Gračanici od 1922. do 1940. godine (Povodom 20. godišnjice obnavljanja "Napretka" –prilog proučavanju hrvatske zajednice u Gračanici), *Gračanički glasnik*, br. 30/15, Gračanica 2010, 58-66;

Početak 1928. na popisu Društva bilo je 15 članova, među kojima nalazimo skoro polovinu muslimanskih imena.⁷² Kako do 1936. godine nije izabran novi povjerenik, moglo bi se pretpostaviti da je Društvo bilo privremeno prestalo sa radom. Osnivačka skupština Društva održana je 29. 10. 1936. godine. Za povjerenika je jednoglasno izabran Dragutin Jelicu, arhivski činovnik iz Gračanice, koji će se početkom rata ispoljiti kao hrvatski nacionalista i ustaša. Čim je dobio dekret iz Sarajeva, odmah je pristupio ažuriranju spiskova članova Društva, starih i novih. S tim u vez 23. novembra/studenog 1936. godine pisao je Središnjoj upravi kako *“reflektira na veliku većinu članova “Narodne uzdanice” koji se bez prigovora upisuju.”* Spiskovi članstva koje je Jelica slao centrali sadrže doista

veliki broj vrlo uglednih muslimanskih imena, koji su u to vrijeme, bili prohrvatske političke orijentacije ili općenito opozicionari (ljevičari), posebno nakon sporazuma Cvetković – Maček. Na posljednjem popisu članova Povjerenstva, od 20. 8. 1940., koji je dostavio “centrali” Ratimir Gadža kao novi povjerenik nalazi se 35 članova, od toga 19 muslimana i 16 katolika i drugih.⁷³ Sudeći po tome, moglo bi se reći da je “Napredak” samo formalno bio hrvatsko kulturno-prosvjetno društvo, a stvarno djelovao kao filijala aktuelne hrvatske politike koja je nastojala stvoriti što više svojih pristalica među muslimanima.

Društvo je, inače, u povodu raznih akcija i vjerskih blagdana priređivalo zabave za građanstvo na kojima su prikupljana novčana sredstva. Povjerenik

72 Na spisku su sljedeća imena: Anto Džaja (gruntovničar II reda), Fadil Rustemović (gruntovničar II reda), Salih Džaferović (zvaničnik II reda), dr. Rihard Stefanović (kotarski sudac II reda), dr. Mojsija Mondšajn (odvjetnik II reda), ing. Krunoslav Dulić (nadšumar I reda), Stjepan Grabovac (nadporeznik II reda), Stjepan Sulik (poreski kontrolor II reda), Stjepan Barišić (poreski pristav II reda), Abdurahman Mulabećirović (student prava II reda?), Ivan Gadža (poreski zvaničnik II reda), Džemaludin Ruždija (sudski pristav II reda), Đuro Marić (penzionisani nadgruntovničar II reda), Ibrahim Širbegović (trgovac iz Gračanice III reda), Mato Bartolović (sreski veterinar II reda) Arhiv Bosne i Hercegovine, Hrvatsko prosvjetno kulturno društvo “Napredak” br. 1755/1928. (dalje: ABH, HPKD)

73 Na tom spisku su sljedeća imena: Adem Bajrić (sudski zvaničnik), Fadil Rustemović (voditelj zemljišnih knjiga), Mustafa Aganović (sudski zvaničnik), Dragutin Jelica (sudski arhivski činovnik), Ante Kranjac (sudija), Adam Džebić (gostioničar), Josip Kopernicki (tvornički majstor-bravar), Anto Butković (željeznički vozovođa), Zvonimir Jukić (željeznički vozovođa), Muradif Džinić (šef katastarske uprave), Sejdo Rešidbegović (zvaničnik sreskog suda), Avdo Mulabećirović (poreski kontrolor), Ivan Panter (željeznički mašinovođa), Ibrahim Širbegović (trgovac), Adem Osmanbegović (advokatski pripravnik), Salih Džaferović (općinski bilježnik), Kadrija Hajdarović (šerijatski sudija), Hasan Kuduzović (brico), Nikola Bošnjak (željeznički konduker), Viktor Kolman (apotekar), Hifzo Hifziefendić (predsjednik gradske općine), Adil Kadić (općinski blagajnik), Ibrahim Mehinagić (sreski šerijatski sudija), Faik Hadžić (zvaničnik sreskog suda), Husejin Junuzović (trgovac), Hasan Maglajlija (veterinar), Tomislav Božić (geometar), Nikola Jurić (željeznički opravnik vozova), Rizah Mulalić (gostioničar), Ratimir Gadža (željeznički činovnik), Josip Trkman (poreski kontrolor), Ljubomir Gavran (željeznički opravnik vozova), Murat Fetahagić (poreski činovnik), Franjo Šajkaš (policijski pristav) i Suljo Junuzović (kafedžija). Zbog premještaja iz popisa članova su brisani: Dr. Vicko Mrčić (kotarski ljekar), Vidović Ivo (zemljišnik), Parić Ivan (financijski preglednik), Dalić Marko (kalajdžija), Filip Pecivol (zemljišnik), Sakib Džinić (frizer), Avdo Daidžić (učitelj), Andrija Šnobl (poštar), Mile Glavaš (geometar), Mijo Leko (finacijski preglednik), Ivan Domišljanović (nadzornik puteva), Špan Dr. Ivan (sudija) i Sunarić Dr. Ivo (sudija). Za sve njih stoji da su prestali biti članovi Društva 1. 6. 1940. godine, uz napomenu povjerenika da je to proizvoljno, jer nema tačnih podataka. (ABH, HPKD br. 2594/1940.)

Dragutin Jelica u vezi sa jednom od planiranih zabava ovako piše Središnjoj upravi: "Namjeravamo napraviti zabavu za Silvestrovo koja ne može uspjeti onako kako Napretkove zabave uspjevaju, jer nas je malo, ali računamo u najmanju ruku sa 1000 din. pa ćemo biti i sa tim zadovoljni."⁷⁴

Povjereništvo je iznajmljivalo lokal u "Napretkovom" zakladnom domu u Gračanici, ali se ne zna da li je sredstva od zakupnine zadržavalo ili ih je dostavljalo Središnjoj upravi. Nije takođe poznato kada je izgrađen i gdje se nalazio taj objekt u Gračanici. U dostupnoj arhivskoj građi o tome nema preciznih podataka.⁷⁵

ZAKLJUČAK

U periodu između dva svjetska rata, kulturno-zabavni i društveni život u Gračanici, kao i u mnogim drugim manjim mjestima, odvijao se u okviru kulturno-prosvjetnih i sportskih društava, koja su se, uglavnom, organizovala na nacionalnoj ili konfesionalnoj osnovi. U kulturno-prosvjetna društva "Gajret" i "Narodnu uzdanicu" uključivali su se u najvećem broju muslimani (Bošnjaci), dok su se Srbi okupljali u Srpskom kulturno-prosvjetnom društvu "Prosvjeta", a Hrvati u Hrvatskom kulturno-prosvjetnom društvu "Napredak". Pored učešća u društvenom i kulturnom životu grada, ta su društva manifestovala svoju privrženost aktuelnim vlastima, izražavajući im razne vidove zahvalnosti i naklonosti. U pozadini takvih manifestacija bile

su političke ambicije onih koji su bili po rukovodstvima ili finansirali rad tih društava. Vođeni tim interesima i ciljevima, pojedinci su često, u isto vrijeme bili u članstvu više društava.

Mnogi gračanički intelektualci, poslovni ljudi, istaknuti trgovci i zanatlije kao i viđeniji zemljoposjednici djelovali su kao utemeljitelji i pomagači tih društava i organizacija. Zauzimali su počasnja mjesta u njihovim rukovodstvima, pojavljivali se i javno istupali na svečanim priredbama i koncertima. U isto vrijeme bili su članovi lokalnih rukovodstava tadašnjih vodećih građanskih stranaka, najistaknutiji su zauzimali mjesta općinskih ili sreskih načelnika, narodnih poslanika, banskih vijećnika.

Sudeći po masovnosti i ispoljenoj aktivnosti svih tih društava, društveni život u Gračanici bio je vrlo dinamičan. Saradnja i međusobno ispomaganje, po nacionalnom sastavu različitih društava, upotpunjuje sliku Gračanice, kao otvorene, tolerantne, građanske sredine. To se najbolje vidjelo kroz aktivnost Kulturno-prosvjetnog društva "Narodna biblioteka", koje je bilo jedno od najaktivnijih u Gračanici i koje je djelimično izlazilo izvan ustaljenog okvira društvenog organizovanja po nacionalno-konfesionalnoj liniji. Zato se i uspjela nametnuti kao važan faktor kulturno-prosvjetnog, pa i političkog života u gračaničkoj čaršiji između dva svjetska rata. U neku ruku bilo je "ogledalo" te sredine.

⁷⁴ ABH, HPKD br 3976/1937.

⁷⁵ U dokumentima imamo samo podatke da se iznajmljuje lokal u zakladnom domu i ništa više

---

SUMMARY**CULTURAL AND EDUCATIONAL SOCIETIES AND READING ROOMS
IN GRAČANICA AT THE END OF AUSTRO-HUNGARIAN RULE AND
DURING THE KINGDOM OF SHS/YUGOSLAVIA – A BRIEF OVERVIEW**

The first part of this paper briefly presents the general social and spiritual environment in Gračanica at the end of Austro-Hungarian rule, during which the first reading rooms and cultural and educational societies were established throughout Bosnia and Herzegovina, including in Gračanica. This marks, in a historical sense, the beginning of the cultural revival of Bosnian Muslims. The main focus of the article is on the activities of cultural and educational societies in Gračanica during the Monarchical Yugoslavia. Highlighted are the notable cultural and educational societies and organizations that shaped the social and spiritual life of the city. Prominent were traditional national societies: "Gajret," "Prosvjeta," and "Napredak," which had been founded in the previous period. They successfully adapted their activities to the new conditions, contributing to the building of civil society and the cultural diversity of Gračanica. Viewed from today's perspective, this represented a unique social richness of Gračanica. Therefore, it is not an exaggeration to say that in those years, Gračanica experienced a healthy, civic, liberal democracy, perhaps in its infancy. The cultural and educational society "Narodna biblioteka" (People's Library), which is specifically discussed in this article, is the best expression and representation of that democracy and multiethnicity, even though it was formally treated as a Muslim institution.

Sjede, lijevo: Ćamil Kamarić, desno: Muhamed Tajib Okić, kolege sa Šeriatsko-sudačke škole. Fotografija je nastala prilikom izvedbe nekog dramskog komada.

Mustafa Kamarić (prvi s lijeva) i Hajrudin Bujukalić (drugi s lijeva) sa svojim društvom.

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Бр. 169

М. - Ј. - 1929. г.

Грачаница (Босна)

Ослобођено од таксе решењем
Министра Финансија број: 1356.1
од 10 децембра 1928 г.

Министарству Просвете
С делегења Народног Просвећивања
Београд.

Најљепше умољавамо Наслов, да нам благоизволи послати на поклон
што више књига, јер су наша материјална средства усљед сиромаштва на-
рода у овом крају, врло мала, а потреба за књигом усљед непросвећености
врло велика.

Тajник: =

М. Лукић

Председник:

М. Лукић

Министарство Просвете
Крољевина Срба, Хрвата и Словенаца
Одељење за Основну Наставу

О. Н. Бр. 2303

169 / 1929 год.

Великом Жупану Сарајевске Области
Православног одреда
Сарајево
С молбом да извести, по је могуће, и друг
режиме дајући одређену количину књига библиотеке у
Грачаници. Истовремено моли се да извршите доставити
своје личне према не могућности даје списак
и наредби Министра Просвете

Шеф

Влад. Ђ. Лукић

Molba Narodne biblioteke Ministarstvu prosvjete za donacijom knjiga

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА

Бр. 169
1929 г.
Грачаница (Босна)

Поглављу кроз грачаничку

4 Грачаницу

Поздрављајући акцију ради нап. је допринијети
пријем следитељних књига:

1.) Музичка свадбена 1 књ.	14.) Народни универзитет 1 књ.
2.) Музички и наука о свирану 1 књ.	15.) Туристичка књига 1 "
3.) Тузо срце 1 "	16.) Јаки и слави 1 "
4.) Мира и мира и самара 1 "	17.) Због задр. и др. 1 "
5.) Први део иста 1 "	18.) Риторија и етика 2 "
6.) Билборди и војвођана 1 "	19.) Прогноза и историја 1 "
7.) Свободна књига Нолте 1 "	20.) Језика ови књ. 1 "
8.) Ли свак Ант. Штокманн 1 "	21.) Нам тракт 1 "
9.) Магарина 2 "	22.) Тарих Беога 1 "
10.) Свободна Ант. Штокманн 2 "	23.) Свободна 2 "
11.) Свободна књ. у срп. вер. и др. 1 "	24.) Купте на срп. јез. 1 "
12.) Јовановићева књига 1 "	25.) Музичка књига 1 "
13.) Свободна књига 1 "	
- Свега 29 књ.

Које ће се и на поклоп послао књижевничког прос.
Сене, а које су забавке у изводу ове бидимоневне
књ. б. др. од 660 до 688.

За одобр.

Презеруи.

Т. Ш.
Сарајево, 22.

Д. Ђујић

Београд Београд
ОБЛАСТИ ТУЗЛАЧКЕ
ПРИМЉЕНО ДАТА 24. 12. 29
Бр. 1619
Ср. Т. 1930

Izviješće Narodne biblioteku Sreskom poglavarstvu Gračanica o doniranim knjigama

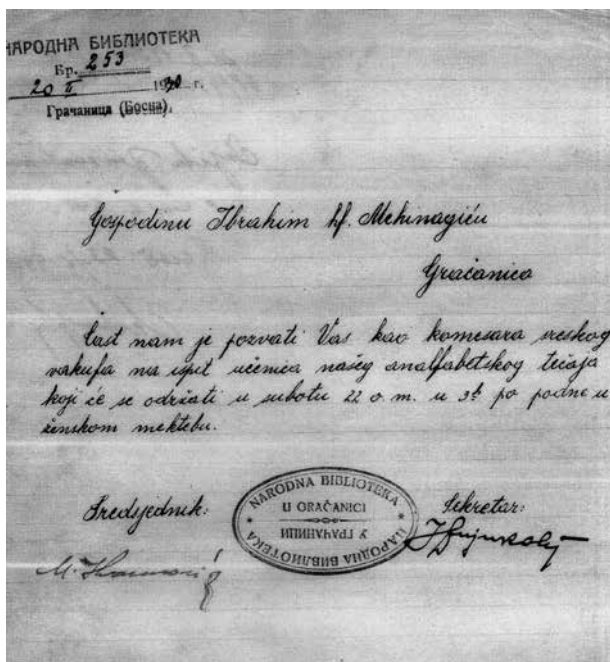
Članovi Narodne biblioteke (oko 1929. godine): naprijed sjede Mustafa Kamarić i učitelj Ibrahim Lika; na fotografiji su i: Džemal Halilbegović, Muhamed i Suljo Rešidbegović, Salih Tihčić, Hajrija Kamarić, Sejdo Rešidbegović, Edhem rešidbegović, Osman Bravić, Hasib Halilbegović, Muhamed Tajib Okić (stoji treći s desna), Muhamed Tanović i drugi članovi društva.

Članovi Narodne biblioteke oko 1929. godine

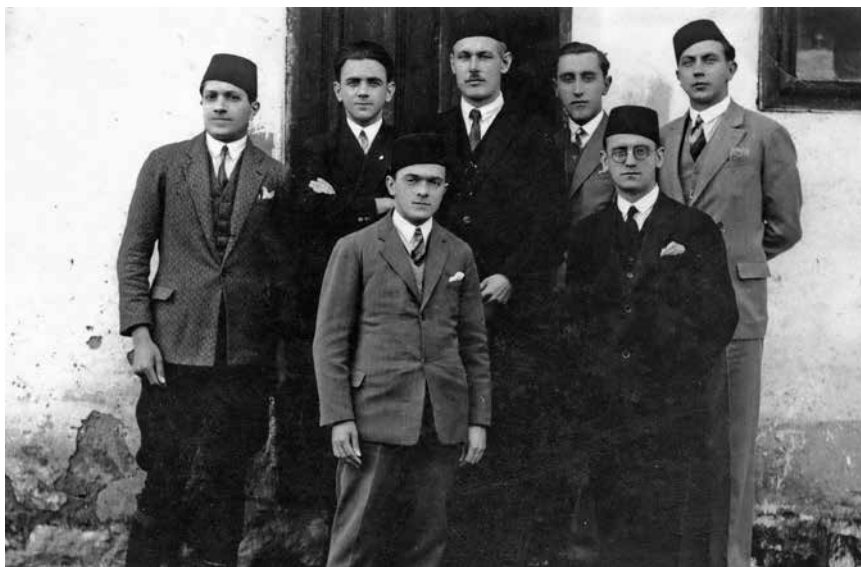
Polaznice analfabetkog tečaja za djevojke, održanog početkom 1930. godine. Mustafa Kamarić sjedi lijevo; s desna su Muhamed Tanović i Hajrudin Bujukalić, a u sredini Šemse-hanuma Kurtagić r. Krvavac, voditeljica tečaja.

Pozivnica Narodne biblioteke komesaru Sreskog vakufsko-mearifskog povjerenstva Gračanica za prisustvo na završnom ispitu analfabetkog tečaja za djevojke.

Pred Narodnom bibliotekom, oko 1930. godine: u sredini Džemal Halilbegović, desno: Suljo Rešidbegović.

Uprava Narodne biblioteke 1934. godine - s lijeva: Osman Mehinović (službenik), Hajrudin Bujukalić (student šumarstva), hfz. Ibrahim ef. Mehinagić (šerijatski sudija), Salih Tihić (trgovac) i Salih-beg Čekić (posjednik), ispred stoje: Sakib Džinić (brijač i frizer) i Mehmedalija Mulabečirović (geometar).

Najamni ugovor.

Sklopljen dne **1 aprila 1934** u Kotarskom vakufsko-mearifskom ~~općini~~ **općini**
 renstvu u **Gračanici** između **H. Bećirbegova**
 vakufa, zastupanog po muteveliji g. **Ahmetaševiću Ibrahimu iz Gračanice**
 kao najmodavca s jedne i g. **Rešidbegovića Mahameda kao potpretsjednika**
Narodne Biblioteke u Gračanici
 kao najmoprimca s druge strane, kako slijedi:

I. Gornji mutevelija izdaje u najam **Narodnoj Biblioteci**

a ovaj prima vakufské **prostorije** u **iznajmljenoj**
zgradu u Kralja Petra ulici, k. broj _____, upisano u grunt. ul.
 broj _____, katastr. općine **Gračanica** i to za vrijeme od **1 aprila**
1934 god. 19____ do **30 septembra 1934 (6 mjeseci)**
 uz uglavljenu ~~vezu~~ **vezu** najamninu od **300.-** Din. p., slovom: _____
T r i s t o t i n e D i n a r a.

II. Najamnik se obvezuje najamninu u **mjesečnim**
u naprednim **obrocima** naknadnim **po 300.- Dinara** uplaćivati.

III. Na najamnom predmetu ne smije najamnik nikakove popravke ili pre-
 inake bez dozvole najmodavca preduzimati, nu ako bi to ipak učinio, obvezan je
 na zahtjev mutevelije najamni predmet o vlastitom trošku u prvobitno stanje do-
 vesti, ili po vakufskom tehničkom stručnjaku ustanovljenu štetu vakufu nadoknaditi.

Svakako pako nema najmoprimac prava potraživati ma kakovu naknadu
 ili odštetu za radnje, učinjene bez dozvole najmodavca.

IV. Temeljite popravke iznajmljenog predmeta izvada najmodavac. Sve
 druge popravke izvada najmoprimac sporazumno sa mutevelijom o svom sopstvenom
 trošku. Sve radnje, naprave i preinake, izvedene po najmoprimcu, prelaze odmah

Najamni ugovor za prostoriju Narodne biblioteke iz 1934. godine

Pred Narodnom bibliotekom, oko 1935. godine

Pred Narodnom bibliotekom (1935. godine)

Članovi Narodne biblioteke i njene diletantske (dramske) sekcije, oko 1936. godine. S lijeva, stoje: Hamdija Tihić, Fadil Sabić, Čazim Hifziefendić, Cerim Cerimagić, Ahmet Durić, Ibrahimaga Širbegović i Suljo Rešidbegović; sjede: druga s lijeva Hajrija Šiljić, druga s desna Safa Mujkić, ostale nepoznate.

Sa jednog dramskog komada u organizaciji Narodne biblioteke, oko 1937. godine. S lijeva na desno, sjede: Vladimir Simeunović, Šefik Bešlagić (učitelj), Dobrila Stojadinović (učiteljica), Hifzaga Hifziefendić (gradonačelnik) i Osman Hifziefendić; stoje: Adem Alić (?), Muhamed Sulejmanović (?) i Suljo Rešidbegović.

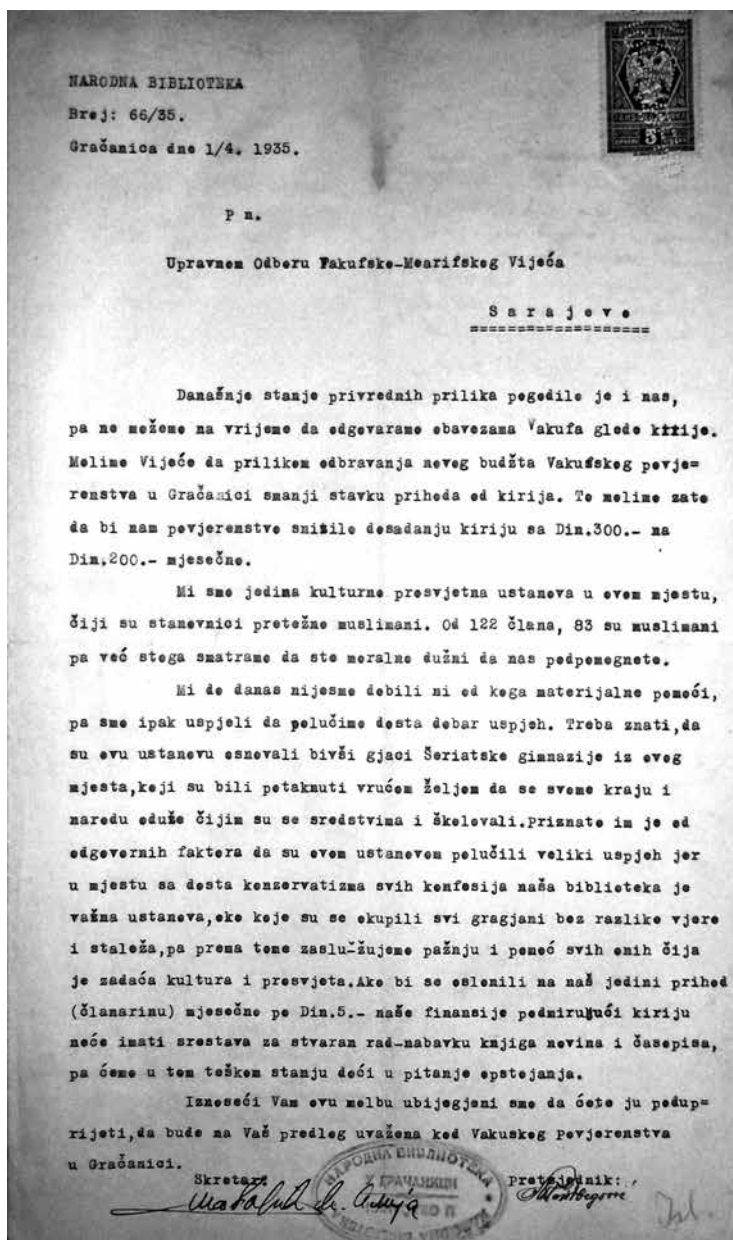

Pred Narodnom bibliotekom, oko 1937. godine - s lijeva na desno: Ismet Šaković, Hifzo Halilbegović, Ratimir Gadža, Sakib Džinić, Mujaga Rešidbegović, Hamdija Tihiić, Ahmet Durić i Salih zv. Salkica Jahić.

Dramska (diletantska) ekipa Narodne biblioteke i Mjesnog odbora "Gajreta", na bajramskoj zabavi 1931. godine. Hajrudin Bujukalić stoji prvi s lijeva; u sredini sjedi Šefik Bešlagić, učitelj.

Molba Narodne biblioteke za smanjenje zakupnine vakufskog prostora kojeg su koristili.

Sportski klub "Jedinstvo" Gračаницa, jedan od prvih nogometnih klubova u Gračаницi, oformljen kao sekcija Narodne biblioteke 1929. godine. Fotografija potječe iz sredine 1930-tih godina.

Članovi Narodne biblioteke - s lijeva, Suljo Rešidbegović, Salih Tihić i Muhamed Rešidbegović, u trgovini Saliha Tihića.

Članovi Narodne biblioteke - s lijeva: Ahmed Durić, Suljo Rešidbegović, nepoznat, nepoznat, Sejdo Šabić, Hamdija Tihic, Hifzo Halilbegović, Edhem Rešidbegović i Hasib Halilbegović.

Članovi Narodne biblioteke (1938.): Mustafa Tihic, Sejdo Rešidbegović, Hifzo Halilbegović, Ismet Šaković (s gitarom), Sejdo Šabić i drugi.

Članovi Narodne biblioteke - na strani iznad Gračanice (1938.): Suljo Rešidbegović, Mustafa Tihić, Ahmed Durić, Hifzo Halilbegović i Edhem Rešidbegović.

Potvrde o plaćanju zakupnine za prostor Narodne biblioteke iz perioda Drugog svjetskog rata